

JOSEF ŠVANCARA—LEA ŠVANCAROVÁ

ONTOGENETICKÉ ZVLÁŠTNOSTI VZTAHŮ K ŘECE VLTAVĚ V KONTEXTU EKOLOGICKÉ PSYCHOLOGIE

Otázka o věkových zvláštlostech vztahů k řece Vltavě, k jejímuž řešení má přispět naše zkoumání, je vyjádřením ekologického přístupu vývojové psychologie k naléhavým společenským potřebám dneška a nejbližší budoucnosti. Aktuálnost této problematiky vyplývá z programů péče o životní prostředí, k jejichž realizaci mají přispět nejen přírodovědné a technické disciplíny, ale také vědy společenské. Zřetel k prostředí není v psychologii ničím novým. Je stále užitečné vracet se k Basovovi (1927), který na rozdíl od běžně užívané kategorie prostředí jako amorfního souhrnu podnětů zdůrazňoval nutnost přesně charakterizovat prostředí a poznávat sociálně organizované prostředí, které je třeba chápat v historicky proměnlivých strukturách. Toto konkrétní prostředí je také prostředím „datovaným“, prostředím určité etapy společenskohistorického vývoje. Zdůraznění vlivu prostředí na osobnost je lapidárně vyjádřeno v pojetí Lewinově, podle něhož je vývoj osobnosti v podstatě vývojem způsobu vnímání prostředí.

Aktuálnost této tematiky je zřejmá i z toho, že před několika lety jak XIX. kongres užitě psychologie, tak konference mezinárodní společnosti vývojové psychologie zařadily ekologické hledisko mezi stěžejní body programu. Od sedmdesátých let přibývá empiricky podložených psychologických prací s ekologickým zaměřením (srov. Švancara, 1967, McGurk, 1977, Walter a Oerter, 1979). V současné době můžeme sledovat, že necitlivé zásahy do přírodního prostředí burcují na celém světě nejen ekology, ale také veřejnost k akcím za ochranu přírody. Nepřekvapuje, že akce tohoto druhu nalézají silnou odezvu u mládeže. U nás je to například akce Brontosaurus, v níž se většinou mladí lidé podílejí na ochraně přírody. Stinnou stránkou chování mládeže v přírodě jsou projevy vandalizmu, jehož kořeny tkví většinou v nedostacích výchovy.

Akce Vltava byla třetí etapou projektu „Prostředí očima mladé generace“, vyhlášeného MV Socialistické akademie v Praze a Ústředním domem pionýrů a mládeže J. Fučíka v Praze. Tato akce směřovala k obnovení krásy Vltavy a jejích nábřeží, k likvidaci skládek, zbvání nečistot a k vybudování jakési nábřežní rezervace s prostory pro zájmovou čin-

nost. Pracovní štáb řídil arch. J. Dvorský, řešení psychologických otázek zajišťovali autoři tohoto sdělení.

Východiskem psychologické části projektu je koncepce *zvnitřňování* danosti prostředí ve smyslu Vygotského. Vltava, která je ústředním bodem této akce za ochranu prostředí hlavního města, je Vltavou mimo nás. Předmětem psychologické analýzy je Vltava *v nás*, tedy Vltava, jak ji vnímáme, jak si ji představujeme a jak ji prožíváme. Náš obraz Vltavy se opírá také o tradice. Děti si vytvářejí vztah k řece nejen na základě svých vjemů, ale také zprostředkovaně, ve spojení s obsahy, čerpanými z živého slova dospělých a postupně stále více osvojovanými v širokém rozsahu vzdělávacího procesu.

Se zřetelem k realizačním výstupům celého projektu jsme vytyčili také hlavní otázky psychologického zkoumání. Zajímá nás, jak vnímají Vltavu chodci, s nimiž se podél jejího toku setkáváme, a jakou by si Vltavu přáli mít. Chceme zjistit, co pro občany Vltava znamená a co by o ní pověděli dětem. Ve všech otázkách si všímáme rozdílů mezi muži a ženami a zejména rozdílů mezi hochy a dívkami v období adolescence, u nichž nás zvláště zajímají postoje k řece Vltavě v kontextu s postoji k různým hodnotám. Tento úsek zkoumání je začleněn také do výzkumného úkolu SPZV IX-10-5/2-1, v němž se zabýváme interakcí sociálních a biologických činitelů psychického vývoje.

M E T O D A

Zkoumání vztahu k řece Vltavě bylo provedeno ve třech fázích. V první fázi byl proveden rozhovor s náhodnými chodci, v druhé fázi byl distribuován dotazník, ve třetí fázi byla administrována speciální verze sémantického diferenciálu.

1. Interview „Vltavský chodec“

V explorační fázi našeho zkoumání jsme se pokusili získat odpovědi osob v přirozených podmínkách, tzn. na nábřeží Vltavy. Pro funkci reportérů bylo zaškoleno 13 studentů a studentek gymnázia z pracovní skupiny prof. Vráštilové, kteří kladli náhodným chodcům deset standardních otázek. Průběh interview byl přepsán z magnetofonového záznamu. K přednostíem této metody patří možnost zachytit bezprostřední odpovědi a pozorovat reakce respondentů. Rozhovor byl proveden na osmi stanovištích. Při zpracovávání výsledků jsme jednotlivá stanoviště shrnuli do tří etap: I. od Palackého mostu po most 1. máje, II. od Kamy po Dvořákovo nábřeží, III. od Čechova mostu k Železničnímu mostu. Celkový počet osob: 210 (109 mužů, 101 žen), z toho 35 mladších než 25 let a 55 starších než 56 let.

2. Dotazník

Další explorační fáze našeho zkoumání byla provedena pomocí dotazníku obsahujícího 17 položek, týkajících se vztahu k Vltavě. Výběr

respondentů byl proveden tak, aby se zajistil reprezentativní vzorek pražské populace. Dotazník byl občanům předán v jejich bytě. Pouze menší část adresátů se odmítla písemně vyjádřit, přestože byla zajištěna anonymita odpovědí. Celkový počet respondentů činil 688 (335 mužů, 353 žen), z nich bylo 190 ve věku do 25 let a 129 ve věku od 56 let výše.

3. Sémantický diferenciál

Pro účely našeho zkoumání jsme připravili variantu sémantického diferenciálu tak, aby bylo možno hodnotit pojmy vztahující se přímo k Vltavě nebo k řece vůbec společně s řadou pojmů, které slouží jako určité prožitkové parametry. Metoda obsahuje 20 pojmů, nezřídka více-slovných, hodnocených na 21 škálách, tvořených bipolárními adjektivy. Vzhledem k tomu, že pro každou osobu získáváme 420 údajů, bylo nezbytné strojově zpracování dat, které zajistilo výpočetní středisko FÚS v Praze (ing. Spurný). Měřítkem vzdálenosti mezi pojmy je D-hodnota podle Osgooda. Administraci metody jsme provedli přímo v jednotlivých třídách škol v Praze, a to v I. a III. ročníku gymnázia na Ohradní ul. a v I. a III. ročníku střední průmyslové školy stavební na Zborovské ulici. Celkový počet studentů gymnázia činil 64, studentů průmyslovky 113, celkem tedy 177 osob (112 hochů, 65 dívek).

V Ý S L E D K Y

1. Kvalitativní a kvantitativní analýza interview

Prvním chodcem, na kterého se naše reportérky obrátily, byla mladá maminka s kočárkem, asi 25letá. Co vás napadne, když se řekne Vltava? „Hrozně špinavá, ale nádherná řeka, která pramení fantasticky čistá, ale než přiteče do Prahy, tak je z ní hrozná stoka.“

Asi 40letý muž odpovídá na tutéž otázku: „Mnoho pro Čechy, historické hledisko, kulturní... hledisko krásy. Smetana, pojem pro nás i svět.“

Muž ve věku 45 roků: „Poetická řeka. Vltava rovná se být doma.“

22letý muž, moderně oblečený, s klátivou chůzí, odpovídá na první otázku jedním slovem: „Špína.“ Na přídatnou otázku Co byste řekl ještě o Vltavě? „Nedá se v ní koupat.“

Setkáváme se s velkou variabilitou odpovědí, jejichž obsah by bylo možné jen zhruba kategorizovat. Na druhou otázku dostáváme nejčastěji odpověď, že je to řeka spojená se Smetanou a našimi dějinami.

Asi 10 % dotazovaných si neuvědomovalo, že jdou podél Vltavy. Jeden 80letý muž však zdůraznil cíl své cesty výslovně: „Já ji vyhledávám.“ Na řece si ničeho nevšimlo 43 % mužů a 53 % žen, kladných věcí si všimlo 33 % mužů a 32 % žen, záporných věcí si všimlo 24 % mužů a 15 % žen. Muži přitom věnovali pozornost stavebním úpravám, modernizaci, stavu vody, splavům, jezům, parníkům, lodím, ženy především parníkům, lodičkám, kachnám, rackům, lidem kolem řeky, v menší míře modernizaci a stavu vody. V negativním hodnocení se muži i ženy shodují: špína, kal-

ná voda. Kladným aspektům věnují pozornost nejčastěji muži a ženy středního věku, negativních jevů si všímají především starší muži. Nejvíce negativních pozorování se týkalo I. etapy toku.

Domníváme se, že interview s „vltavskými chodci“ mělo kromě průzkumné hodnoty v rámci našeho projektu také kladný evokující vliv: vedlo dotazované a s nimi řadu dalších občanů k zamyšlení nad otázkami životního prostředí.

2. Dotazníková akce

Zpracování odpovědí na 17 položek dotazníku nám umožnilo získat širší okruh informací než metoda interview. První otázka se týká účelu cest podél Vltavy. Asi třetina dotazovaných chodí k Vltavě na procházku, pětina prochází podél řeky cestou do školy nebo do zaměstnání, asi třetina občanů prochází podél Vltavy s dvěma nebo více cíli. V malých procentech se vyskytují schůzky a nákupy. Nejvíce procházek uvádějí ženy do 35 let, nejčastěji z obvodu Praha 8 a 10. S účelem cesty souvisí odpověď na otázku, zda chodec obvykle věnuje řece pozornost, případně čeho si na řece všímá. Získané údaje se zhruba shodují s výsledky interview; velký počet případů umožňuje zachytit také některé velmi specifické nebo výjimečné motivace, např. „Hledám manžela,“ jak odpovídá 48letá žena, jejíž manžel ve Vltavě utonul.

V dalších odpovědích se budeme ve stále větší míře setkávat s Vltavou interiorizovanou, tedy s Vltavou „v nás“. Budeme sledovat, jak se Vltava jako objektivní složka prostředí přetváří v subjektivním odrazu, konkrétně v představách, v citových vztazích, v potřebách a hodnotách.

Pokud jde o barvu Vltavy, víme, že děti kreslí Vltavu téměř vždy modrou barvou. Brněnští studenti, kteří v předvýzkumu vyplnili stejný dotazník jako pražští občané, rovněž uvádějí nejčastěji modrou barvu Vltavy (43 %). Modrou barvu však uvádí pouze 7 % pražských občanů; nejčastěji se vyskytují různé odstíny černé nebo hnědé barvy. 12 % respondentů neuvádí žádnou barvu a Vltavu podružuje ve svých představách jako „špinavou“. Adjektivum špinavá se objevuje ve spojení s barvami u dalších 4 % dotazovaných. Jednotlivé městské obvody se neliší v údajích barvy. Ani mezi muži a ženami nejsou významné rozdíly. O něco výraznější je věková variabilita odpovědí: šedočernou Vltavu uvádí nejvíce věková kategorie od 26 do 35 let, tzn. 34 %, špinavou nejčastěji věková skupina 56—70 let — 20 %. O „stříbropěnné“ Vltavě píší nejčastěji osoby nejvyšší věkové kategorie nad 70 let věku.

Další výsledky se týkají asociací spojených s Vltavou. Uveďme si nejprve dva extrémní příklady odpovědí na položku „Napište prvních pět slov, která vás napadnou, když se řekne Vltava“. Muž, 22 let, student konzervatoře: „flétnová melodie — to mně napadne nejdříve; parník; koryto tvaru V; kolébka moje; nejrůznější předměty na hladině.“ Žena, 48 let, prodavačka: „utonulý muž; strach; děs; voda; nenávratno“.

Vidíme, že Vltava je u každého jedinice začleněna do celé struktury zkušeností, znalostí, zájmů, prožitků, že si ji každý včleňuje do svého osobního systému vztahů. Podle očekávání se v proudu asociací objevují na prvním místě nejčastěji konkrétní typy voda, řeka, a to bez velkých

rozdílů mezi muži a ženami. Tyto pojmy má na prvním místě více než dvě pětiny osob. Asi 10 % osob si vybavuje především různé lokality na Vltavě. Se jménem B. Smetany, případně s hudbou, spojuje Vltavu další desetina osob. 8 % respondentů uvádí jako první asociaci špínu. Muži mnohem častěji než ženy spojují Vltavu s rekreací a sportem.

Každá generace předává Vltavu dalším generacím nejen jako součást životního prostředí, ale také Vltavu zidealizovanou, Vltavu jako symbol. Zajímali jsme se o to, jak se tyto tradice formují v současné době, o které obsahy se opírají a ke kterým stránkám osobnosti se zaměřují. Zařadili jsme tedy jako poslední otázku „Co byste řekl(a) dětem o Vltavě?“ Pokusíme se nejprve vybrat několik prototypů odpovědí.

Muž, 42 roků, projektant: „Legendární česká a slovanská řeka, o které psalo mnoho českých básníků a spisovatelů, v dřívějších dobách živila hodně rybářů, vorařů, ledařů, ale způsobovala i časté záplavy. Dnes je na ní kaskáda přehrad, které lépe využívají jejich vod (zavlažování, elektrická energie).“

17letá studentka: „... že je to řeka, která odedávna dává sílu lidem, co žijí podél jejích břehů, a že ji mají chránit.“

18letý student: „Matka Čech je Vltava, milé děti, ale je zahnojená, fuj!!!“

Muž 39 roků, rytec: „... aby se snažily alespoň udržet tu krásu, co jsme zdědili, když nemají ještě schopnost obohatit předešlé.“

Celkem vzato je patrné, že tyto odpovědi vyjadřují schopnost spojovat v hodnocení Vltavy realitu s klady i nedostatky, s historickými kořeny a s kulturními hodnotami. Vltava je apelem i pro nejmladší generaci.

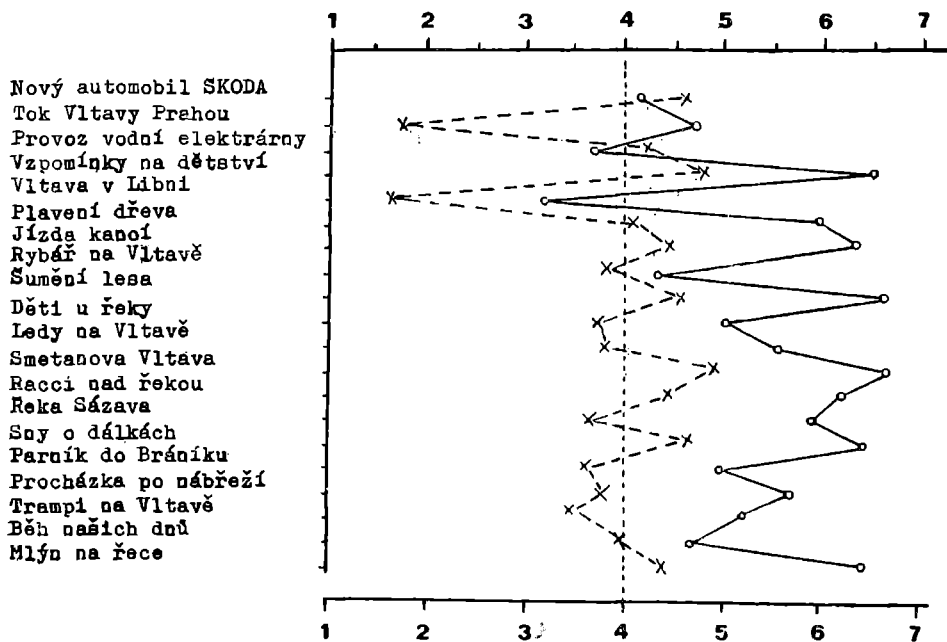
Další odpovědi obsahují návrhy, jaká by Vltava měla a mohla být. Celkem 52 % respondentů uvedlo konkrétní návrhy na úpravu nábřeží; relativně nejvíce návrhů uváděli občané z městských obvodů 1 a 2, celkem 113 návrhů. Muži požadují odstranění provozních boud, rozšíření zeleně, zbudování hřišť, řešení komunikací; ženy žádají zajištění schůdnosti chodníků, zřízení promenád, úklid nábřeží, udržování čistoty. Návrhy se týkají nejčastěji těchto lokalit: od Kamy ke Karlovu mostu, Na Františku, okolí Čechova mostu, okolí Národního divadla, Klárov. Obvod Praha 4 byl zastoupen 78 návrhy, v nichž se kromě uvedených návrhů objevuje ze strany mužů požadavek omezení dopravy a ze strany žen požadavek možnosti rekreačního využití. Lokality: rekreační pásmo v Modřanech, okolí Vyšehradského tunelu, Císařská louka, Bráník. Respondenti z Prahy 5, 6, 7 formulovali 68 návrhů, v nichž se kromě uvedených požadavků objevuje návrh parkové úpravy nábřeží a regulace řeky. Lokality: Císařská louka, podolské nábřeží, Bráník, Trója, okolí Anežského kláštera. Z obvodu 8 a 10 je 89 návrhů zdůrazňujících rozšíření zeleně, rekreačních ploch a zajištění úklidu: likvidace objektů na Manínách a v Karlíně, rekreace v oblasti Modřany-Podolí, úpravy Na Františku, úsek na straně Karlína, vyšehradský tunel.

3. Sémantický diferenciál u adolescentů

Při zpracování výsledků sémantického diferenciálu si budeme všimnout shod a rozdílů na třech úrovních: 1. mezi pojmy, 2. mezi škálami, 3. mezi

jednotlivými skupinami adolescentů. U dvou z dvaceti pojmů zjišťujeme nejvíce shod mezi hochy a dívkami, stejně jako mezi gymnazisty a průmyslováky: je to „Provoz vodní elektrárny“ a „Smetanova Vltava“. Provoz vodní elektrárny získává nejvyšší hodnocení na škále „užitečnosti“ a „potřebnosti“. Smetanova Vltava je vesměs hodnocena jako velmi dobrá, velmi oblíbená, velmi krásná, velmi příjemná a velmi známá. Nejvyšší stupeň estetického hodnocení vyjadřují dívky z gymnázia.

V návaznosti na výsledky interview a dotazníku se nyní zaměříme především na škály „špinavý—čistý“ a „ošklivý—krásný“. Profily tohoto hodnocení zachycuje obr. 1. Jde o profil skupiny studentek gymnázia, který

Obr. 1. Hodnocení pojmů na škále "krásný - ošklivý" —○—
a "čistý - špinavý" ×- - - × Skupina: dívky, gymnázium.

se do značné míry shoduje s profily dalších tří skupin studentů. Vidíme, že jako nešpinavější je hodnocen tok Vltavy Prahou a zejména Vltava v Libni, že však tok Vltavy Prahou je přece ještě spíše krásný. Tento zřetel je ještě patrnější v následující tab. 1, jejíž údaje vyjadřují hodnocení dvou úseků řeky Vltavy ve srovnání s řekou Sázavou a Smetanovou Vltavou na vybraných škálách. Vidíme, že Smetanova Vltava se jeví nejen jako nejkrásnější, ale také jako velmi jasná, čistá, teplá i užitečná. Ve shodě s častějšími údaji starších respondentů, kteří v dotazníku vyslovili politování, že Vltava je nyní studená, nacházíme i v sémantickém diferenciu nízkou hodnotu na této škále.

Vzhledem k tomu, že se profily hodnocených pojmů u čtyř skupin studentů do značné míry překrývají, zvolili jsme pro zachycení rozdílů mezi nimi jiný postup: sestavili jsme pořadí pojmů podle průměrných hodnot jednotlivých škál. V další tab. 2 uvádíme z tohoto uspořádání pojmů na škále „čistý—špinavý“ tři první pojmy s nejvyššími hodnotami a tři poslední pojmy. Zařazené pojmy tedy odpovídají prototypu „nej-“ v kladném i v záporném směru. Jak jsme to již konstatovali u obr. 1, Vltava je zde ve všech čtyřech skupinách na negativním pólu čistoty—špinavosti.

Tab. 1. Průměrné hodnoty relevantních pojmů na vybraných škálách.
Soubor studentů gymnázia a prům. školy N = 177

Škála	Tok Vltavy Prahau	Vltava v Libni	Sázava	Smetanova Vltava
pomalý—rychlý	2,61	2,98	4,71	3,87
ošklivý—krásný	5,00	3,64	5,96	6,43
temný—jasný	2,69	2,85	4,07	4,42
neužitečný— užitečný	5,81	5,45	5,41	5,45
špinavý—čistý	1,72	1,84	3,71	4,86
starodávný— moderní	2,93	3,49	3,41	3,28
studený—teplý	2,82	2,91	3,82	4,47

Vidíme také, že trampování není spojeno s predikátem čistoty, ale naopak. Smetanovu Vltavu posuzují jako nejčistější obě skupiny dívek. Poetické zaměření je patrné u gymnazistek, u nichž následují za Smetanovou Vltavou pojmy „Vzpomínky na dětství“ a „Sny o dálkách“. Nový automobil Škoda, pojem zařazený jako výrobek současné doby, o němž se často hovoří, se zde sice jeví jako velmi čistý, ač není hodnocen jako krásný, ale naopak objevuje se dokonce mezi nejnižšími estetickými konotacemi (srov. tab. 3); výše se dostává na škále užitečnosti, jak bude patrné v tab. 4. Ještě větší diskrepance mezi estetickým dojmem a užitečností je patrná u pojmu „Provoz vodní elektrárny“. Jako překvapující se může jevit vysoké hodnocení Smetanovy Vltavy; u gymnazistů je na třetím místě v pořadí. Vyjadřuje to jistě pochopení významu kultury v našem životě.

Stejným způsobem jsme srovnávali pojmy s krajními hodnotami ostatních škál. Je pozoruhodné, že na prvním místě rychlosti je ve všech čtyřech skupinách „Běh našich dnů“; lze mít za to, že si mládež uvědomuje dynamiku civilizačních proměn, ve srovnání s kterou se „Parník do Bráníku“ vleče jako hlemýžď a „Mlýn na řece“ klepe tempem starých časů. Také „Procházka po nábřeží“ je zde zařazena jako protiklad běhu našich dnů. Z obsahů hodnocených na stupnici „jasný—temný“ se dostávají opět do popředí vzpomínky na dětství, jasné jsou také sny o dálkách a v hod-

nocení studentek průmyslovky i běh našich dnů je velmi jasný. K „nejtemnějším“ patří pojem „Vltava protékající Prahou“.

Užití D-statistiky nám umožňuje zmapovat vztahy mezi všemi hodnocenými pojmy. Zvolíme-li pro zachycení vazeb mezi pojmy vzdálenost vyjádřenou diferencí $D \leq 2,9$, zahrneme dostatečný počet pojmů a vazby mezi nimi zůstávají ještě přehledné. Tyto vazby lze znázornit formou

Tab. 2. Hodnocení na škále „čistý — špinavý“

Pořadí	Hoši gymn.	Dívky gymn.	Hoši prům.	Dívky prům.
1.	Nový automobil Škoda	Smetanova Vltava	Plavení dřeva	Smetanova Vltava
2.	Jízda kanoí	Vzpomínky na dětství	Jízda kanoí	Jízda kanoí
3.	Racci nad řekou	Sny o dálkách	Provoz vodní elektrárny	Nový automobil Škoda
.				
18.	Trampí na Vltavě	Trampí na Vltavě	Trampí na Vltavě	Řeka Sázava
19.	Vltava v Libni	Tok Vltavy Prahou	Vltava v Libni	Tok Vltavy Prahou
20.	Tok Vltavy Prahou	Vltava v Libni	Tok Vltavy Prahou	Vltava v Libni

Tab. 3. Hodnocení na škále „krásný — ošklivý“

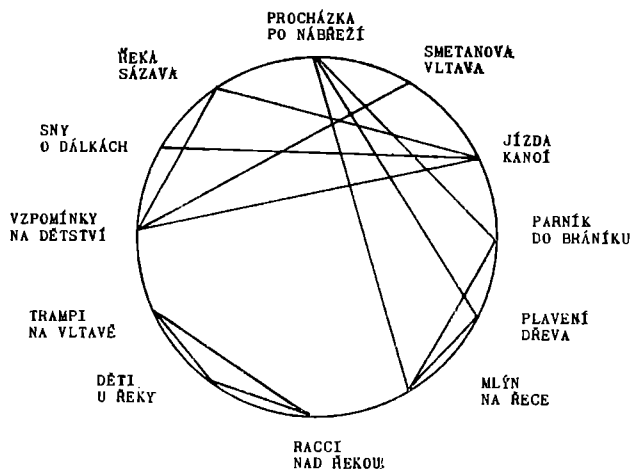
Pořadí	Hoši gymn.	Dívky gymn.	Hoši prům.	Dívky prům.
1.	Šumění lesa	Smetanova Vltava	Šumění lesa	Sny o dálkách
2.	Smetanova Vltava	Šumění lesa	Mlýn na řece	Jízda kanoí
3.	Vzpomínky na dětství	Vzpomínky na dětství	Jízda kanoí	Procházka po nábřeží
.				
18.	Tok Vltavy Prahou	Nový automobil Škoda	Nový automobil Škoda	Nový automobil Škoda
19.	Provoz vodní elektrárny	Provoz vodní elektrárny	Provoz vodní elektrárny	Vltava v Libni
20.	Vltava v Libni	Vltava v Libni	Vltava v Libni	Provoz vodní elektrárny

Tab. 4. Hodnocení na škále „užitečný — neužitečný“

Pořadí	Hoši gymn.	Dívky gymn.	Hoši prům.	Dívky prům.
1.	Provoz vodní elektrárny	Provoz vodní elektrárny	Provoz vodní elektrárny	Provoz vodní elektrárny
2.	Plavení dřeva	Nový automobil Škoda	Plavení dřeva	Plavení dřeva
3.	Smetanova Vltava	Tok Vltavy Prahou	Tok Vltavy Prahou	Nový automobil Škoda
.				
18.	Rybář na Vltavě	Děti u řeky	Děti u řeky	Děti u řeky
19.	Trampí na Vltavě	Racci nad Vltavou	Trampí na Vltavě	Trampí na Vltavě
20.	Ledy na Vltavě	Ledy na Vltavě	Ledy na Vltavě	Ledy na Vltavě

Terentjevových plejád, jak jsme to učinili na obr. 2 pro skupinu průmyslováků. Také v dalších třech výběrech zkoumaných osob jsme postupovali stejným způsobem a zjistili jsme velmi podobnou strukturu. Omezíme se proto na interpretaci vazeb u největší skupiny.

Z grafického znázornění na obr. 2 je patrné, že nejvíce vazeb má pojem Procházka po nábřeží; má nejblíže k pojmům Jízda kanoí, Parník do Bráníku

Obr. 2. Grafické znázornění nejmenších vzdáleností z D-matice ve skupině hochů-průmyslováků
N = 85, Kritérium: $D \leq 2,9$.

Bráníku, Plavení dřeva a Mlýn na řece. Jízda kanoí má vazbu s řekou Sázavou, Vzpomínkami na dětství a Sny o dálkách. Vzpomínky na dětství se vážou na Jízdu kanoí, Sázavu a Smetanovu Vltavu. Vidíme, že i zdánlivě vzdálené pojmy jsou syceny ze stejných zdrojů citových prožitků. Ještě přesněji by to bylo možné doložit pomocí článkové analýzy, která již přesahuje rámec tohoto příspěvku.

DISKUSE

Řeku Vltavu by bylo jistě možné podrobit i chemické analýze. My si z chemie pouze vypůjčíme termín katalyzátor, o němž víme, že je to látka, která urychluje chemickou reakci, ale sama se přitom nespotřebovává. Už na začátku našeho projektu jsme chápali Vltavu jako **katalyzátor vztahů k životnímu prostředí**. Výsledky, které jsme pomocí interview, dotazníku a sémantického diferenciálu získali, takovou apercepci podporují. Ukazuje se, že to podstatné, co činí Vltavu Vltavou, se jen málo mění od generace ke generaci, že se soubor vjemů, představ a prožitků spojených s touto řekou včleňuje do vědomí každé generace rodilých Pražáků, tak říkajíc křtěných Vltavou, pro něž je tato řeka součástí životního prostředí od dětství. Jako symbol vstupuje Vltava do vědomí celého národa a nejvíce snad odráží stálost Vltavy umělecká díla, jejichž vlivem je Vltava i za hranicemi naší vlasti více než jen geografickým pojmem.

V dialektickém pohledu na svět a jeho dění můžeme spojovat stálost Vltavy s jejími proměnami. Mohli jsme zachytit, jak lidé různých generací vnímají a hodnotí Vltavu také v kontextu civilizačních proměn. Vltava je tedy i symbolem dynamiky života. Tuto neustálou proměnlivost životního prostředí můžeme přiblížit dětem již v předškolním věku, i když jsou ještě ve stadiu předlogického a prekauzálního myšlení, kdy jim je Vltava třeba jenom vodou, po které plave dřevo, protože je žluté. Krok za krokem dítě poznává řeku z nejrůznějších hledisek a brzy také pochopí, že ji máme rádi, že potřebuje také ochranu a péči. Pubescent začlení řeku do okruhu svých ideálů a dobere se už vlastními schopnostmi toho, co pro nás Vltava znamená. Od příležitosti k rekreaci až po romantické okouzlení nad odrazem Hradčan na hladině Vltavy, od pocitu oškřivenosti nad špinavým tokem až po vlastenecké city — to vše jsou dimenze Vltavy ve struktuře osobnosti adolescenta, osobnosti, která byla v některých směrech Vltavou také formována. V tomto smyslu lze tedy chápat Vltavu jako katalyzátor vývoje vztahů k přírodnímu prostředí.

Svým výrokem, že nelze vstoupit dvakrát do téže řeky, vyjádřil Herakleitos, že vše plyne a mění se. V průběhu ontogeneze se také mění „řeka v nás“, zařazená do předeva kognitivních a motivačních struktur. Vltava tříletého dítěte je voda, kterou si přelévá do kbeličku, ve třinácti je třeba spjata hlavně se sportovní činností: přijde období, kdy jedinec bude mít zvýšenou vnímavost pro zrcadlení měsíce na hladině nebo bude hučícím jezem přehlušovat prožívanou disonanci. V každé vývojové etapě podržuje jedinec řeku začleněnou do vědomých i nevědomých obsahů a konotací, aby se k ní kdykoli vracel při rozhovoru, ve své fantazii, při činnosti, při přípravě nejrůznějších akcí.

Z toho, co jsme naznačili, vyplývá, že psychologické aspekty akce Vltava zahrnují celý okruh poznávání a činností, celý soubor vztahů jedince k prostředí od raného věku až do stáří. Z tohoto hlediska jde tedy v akci Vltava (a ve všech budoucích akcích tohoto zaměření) o mnohem více, než je pouze „vidění věci“ kolem sebe. Výchovný smysl této akce je velmi závažný a dalekosáhlý: na jednotlivých věkových stupních se mají rozvíjet takové formy poznávacích činností, spjatých s Vltavou, v nichž by se aktivizovaly vývojově nejvyspělejší schopnosti dětí a dospívajících. Chceme-li, aby Vltava byla spojena s kladnými citovými vztahy a aby v průběhu vývoje měla své místo v hierarchii hodnot, je žádoucí, aby setkání s ní bylo již od předškolního věku spojováno s kladnými prožitky. Vltava jako symbol, pomocí něhož se upevňuje vědomí pospolitosti, by měla být také trvalou pohnutkou celonárodního úsilí o zabezpečení ochrany životního prostředí.

Z Á V Ě R Y

Z výsledků zkoumání vztahů osob různého věku k řece Vltavě lze vyvodit závěry o formách a úrovních interiorizace prostředí. Zkoumané osoby uplatňují ve svých odpovědích nejčastěji (1) **funkční hledisko**, vyjadřující začlenění řeky do různých činností jedinců a celého města, příp. národa, dále se uplatňuje (2) **emocionální hledisko**, zahrnující estetické a etické hodnocení, další hledisko je (3) **interakční**, z něhož vyplývají návrhy na modifikaci současného stavu, a naznačují (4) **postoj** jedince jako relativně ustálený, osobní vztah k této danosti životního prostředí. Tato čtyři základní hlediska se nezdá vzájemně kombinují a vyjádřit relativní závažnost každého z nich by mělo být předmětem dalšího, specificky zaměřeného zkoumání.

Hodnocení řeky Vltavy prokazuje u adolescentů široký rozsah interiorizace, projevující se ve vazbách na hodnoty a významné prožitky. V hodnocení studentů gymnázia i průmyslové školy stavební jsou zvýrazněny všechny nedostatky nynějšího stavu řeky a jejího okolí, ale stejně tak je zvýrazněn ideál Vltavy, jak jej reprezentuje Smetanova hudba.

V diskusi jsou naznačeny důsledky pro výchovu k ochraně životního prostředí od předškolního věku. Je zde široký prostor pro uplatnění psychologických poznatků, zejména při přípravě programů psychologické intervence zaměřených na rozvíjení žádoucích vztahů dětí a mládeže k životnímu prostředí.

L I T E R A T U R A

- Basov, M. J.: cit. M. G. Jaroševskij, Psychológia v XX. storočí. Bratislava, Pravda, 1975.
 Kolektiv: Obščestvo i okružajuščaja sreda. Podchod sovetskich učenyh. Moskva, Progress, 1976.
 McGurk, H.: Ecological factors in human development. Amsterdam, North-Holland Publ. Company, 1977.
 Švančara, J.: Poznámky psychologa ke vztahu dítěte a prostředí. In: J. Dvorský

- a kolektiv, Prostředí očima mladé generace. Praha, Socialistická akademie ČSR a Ústav pro kulturně výchovnou činnost, 1975, 37—44.
- Švancara, J.: Jde o životní prostor dětí. Věda a život, 1967, 5, 257—265.
- Švancarová, L., Švancara, J.: Vztah mládeže k životnímu prostředí. X. psychologické dny, Plzeň, 1981.
- Walter, H., Oerter, R. (Hrsg.): Oekologie und Entwicklung. Donauwirth, Auer, 1979.

ВОЗРАСТНЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОТНОШЕНИЙ К РЕКЕ ВЛТАВЕ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ПСИХОЛОГИИ СРЕДЫ

Статья возникла как составная часть интердисциплинарного проекта „Жизненная среда глазами молодой генерации“, третий этап которого означен как „Акция Влтава“. Исследование отношений к реке Влтаве осуществлялось в трех этапах:

1. разговор со случайно проходящими вокруг реки (210 испытуемых разного возраста),
2. опросник, вопросы которого касались отношения к реке Влтаве (всего 688 испытуемых, составляющих выборку пражской популяции),
3. семантический дифференциал, содерживший 20 понятий, оцениваемых на 21 биполярной шкале; заполняли его 177 ученики и ученицы гимназии и строительного техникума в Праге. Результаты были подвергнуты анализу качественному и количественному.

Из результатов этого исследования отношений испытуемых разного возраста к реке Влтава можно вывести заключения о формах и уровне интериоризации жизненной среды. Испытуемые во своих ответах приводят чаще всего:

1. функциональную точку зрения, выражающую включение реки в разную деятельность отдельных людей и всего города,
2. эмоциональную точку зрения, заключающую в себе эстетическую и этическую оценку,
3. интеракционную точку зрения — из ней исходят предложения о модификации современного состояния,
4. точка зрения, обозначающая подход индивидуума как относительно постоянное личное отношение к этой данности жизненной среды.

Эти четыре основных отношений часто взаимно комбинируются. Выразить относительную значительность каждого из них должно быть объектом следующего, специального направленного исследования.

Оценка реки Влтавы показывает у молодежи широкий диапазон интериоризации, выраженный связью с ценностями и значительными переживаниями. В оценке учащихся гимназии и техникума подчеркнуты все недостатки современного состояния реки и её ближайщих окрестностей, но подчеркнут тоже идеал Влтавы, представляемый музыкой Б. Сметаны. Дискуссия показывает последствия для воспитания к охране жизненной среды уже с дошкольного возраста. Показаны возможности применения психологических знаний, прежде всего при подготовке программ психологической интервенции, направленных на развитие желаемых отношений детей и молодежи к жизненной среде.

ONTOGENETISCHE BESONDERHEITEN DER BEZIEHUNGEN ZUM FLUSS VLTAVA (MOLDAU) IM BEZUGSRAMEN DER ÖKOPSYCHOLOGIE

Die Arbeit entstand als ein Teil eines interdisziplinären Projektes „Die Umwelt mit den Augen der jungen Generation“. Die Untersuchung der Beziehungen zum Fluss Vltava wurde in drei Phasen durchgeführt: 1. ein standardisiertes Interview

mit zufälligen Fussgängern entlang des Flusses (210 Personen verschiedener Altersgruppen), 2. ein Fragebogen, dessen Items auf die Beziehung zur Vltava ausgerichtet sind (eine Stichprobe der Prager Population, insgesamt 688 Personen), 3. ein semantisches Differential mit 20 Begriffen, die an 21 bipolaren Adjektiv-Skalen von 177 Studenten eines Gymnasiums und einer Baugewerbeschule in Prag eingestuft wurden. Die Ergebnisse wurden einer quantitativen und qualitativen Analyse unterworfen.

Aus den Ergebnissen der Untersuchung der Beziehungen von Personen verschiedenen Alters zum Fluss Vltava lassen sich Schlüsse über die Formen und Ebenen der Interiorisation der Umwelt ziehen. In den Antworten der Versuchspersonen treten am häufigsten folgende Gesichtspunkte auf: 1. der Funktionsgesichtspunkt, der die Eingliederung des Flusses in verschiedene Tätigkeitsbereiche des Einzelnen sowie der ganzen Stadt hervorhebt; 2. der emotionale Gesichtspunkt, der das ästhetische und ethische Bewerten beinhaltet; 3. der Interaktionsgesichtspunkt, dem Vorschläge zur Modifikation des gegenwärtigen Standes zu entnehmen sind und 4. die Einstellung des Einzelnen als relativ stabile persönliche Beziehung zu dieser Gegebenheit der Umwelt. Diese vier Grundgesichtspunkte kombinieren sich nicht selten gegenseitig und die relative Wichtigkeit dereinzeln sollte zum Gegenstand einer weiteren, spezifisch ausgerichteten Untersuchung sein.

Die Bewertung des Flusses Vltava zeigt bei den Heranwachsenden ein breites Ausmass der Interiorisation, was sich an den Bindungen zu Werten und bedeutenden Ergebnissen ablesen lässt. In der Bewertung der Mittelschüler kommen zum Vorschein alle Missstände des gegenwärtigen Standes des Flusses und seiner nächsten Umgebung, aber ebenfalls kommt das Ideal-Vltava, so wie es durch Smetanas Vertonung repräsentiert ist, zum Ausdruck. In der Diskussion werden die Konsequenzen für die Erziehung zum Umweltschutz angedeutet. Es bietet sich hier eine breite Basis für die Anwendung psychologischer Erkenntnisse, besonders bei der Ausarbeitung von psychologischen Interventionsprogrammen, die sich auf die Entfaltung wünschenswerten Umwelteinstellungen der Kinder und Jugendlichen ausrichten würden.

